

Vertaaloperaties in literair vertalen: het verschil tussen keuzes gemaakt door studenten en de erkende vertaler

RÉKA ESZENYI

Eötvös Loránd University (ELTE)

ELTE Department of Translation and Interpreting
Eötvös Loránd Tudományegyetem (ELTE)
1088 Budapest, Múzeum krt. 4/F, Hungary

reszenyi@caesar.elte.hu

Translation procedures in literary translation: the difference between choices made by students and the acknowledged translator

Abstract: When translating a text, the translator always has to make choices, which determine the quality of the translated text in the end. Depending on the distance between the typology and the culture of the source language and the target language, transformations need to be performed at the level of grammar and vocabulary in order to make the translated texts comprehensible for the readers of the target language. In the case of translating from Dutch, an Indo-European language, into Hungarian, a language that belongs to the Finno-Ugric language family, it is essential that the translator is aware of the need for these transformations. The following investigation focuses on the transformations used in the Hungarian translation of a Dutch novel by an acknowledged translator, and by university students of Dutch who have just started literary translation. The results of the pilot study show that the students use much less transformations and that might deteriorate the comprehensibility of the translated text. The didactic lesson one can learn from the investigation is that in translation classes students should be sensitized to the existence and importance of these transformations, by analysing acknowledged translators' and students' translations.

Keywords: literary translation; transformations; translation procedures; awareness-raising; cultural differences

1. Theoretische achtergrond

Bij het vertalen van een tekst van de brontaal naar de doeltaal moet de vertaler de verschillen tussen de twee talen in het oog houden, ten opzichte van woordenschat, grammatica en pragmatiek. De verschillen tussen de culturen die verbonden zijn aan de talen moeten ook in acht genomen worden, de vertaler moet “biculturele vaardigheid” (Tellingner 2003: 58) hebben. Naast structurele verschillen zijn er dus realia, cultuurgebonden verschijnsels en begrippen (Grit 2004) waarvoor geen equivalenten te vinden zijn in de doeltaal. Er worden dus transformaties uitgevoerd die ervoor zorgen dat de tekst in de doeltaal goed te begrijpen is voor de lezers van de doeltaal. Soms ziet men voetnoten in vertaalde romans die cultuurgebonden verschijnsels uitleggen, maar vaak mogen er geen voetnoten geplaatst worden in vertaalde romans.

In de theorie van Nida (1964) moet men verschil maken tussen formele en dynamische equivalentie. Sommige tekstsoorten eisen een bijna letterlijke vertaling (bv. juridische teksten). Hier staat formele equivalentie centraal, terwijl bij het vertalen van literaire teksten bijvoorbeeld de leesbaarheid centraal staat, dus de bron- en doeltekst zijn dynamisch equivalent. Klaudy (2009) noemt in haar boek over vertaaloperaties tussen het Hongaars en Indo-Europese talen de handelingen die de vertaler uitvoert om een literaire tekst in de brontaal in een volwaardige, coherente tekst in de doeltaal te transformeren *átváltási műveletek* (transformatie-operaties, oftewel vertaaloperaties). In het volgende onderzoek zal ik met het woord *vertaaloperaties* naar deze handelingen verwijzen, want ik vind dat de nadruk bij deze operaties op vertalen ligt.

Vertaaloperaties worden op lexicaal of grammaticaal niveau uitgevoerd. Volgens Klaudy kunnen deze operaties bewust of onbewust, verplicht of facultatief zijn, en ze worden op het niveau van het woord, de zin of op de hele tekst toegepast. Als de vertaler meerdere vertaalmogelijkheden heeft – en dat is meestal wel het geval – dan kiest hij of zij voor de duidelijkere, explicietere oplossing in de doeltaal. Dit verschijnsel wordt het beginsel van *explicitering* (Seguinot 1988; cf. Klaudy 2009) genoemd. Op het niveau van vertaaloperaties wordt explicitering meestal bereikt door middel van concretiseren, generaliseren, toevoegen van betekenissen en compenseren.

2. Resultaten van vroeger onderzoek naar vertaaloperaties

In het onderzoek worden de vertalingen van de eerste twee hoofdstukken van Cees Nootebooms *In Nederland* (1984) onder de loep genomen. In een

vroeger artikel (Eszenyi 2012) heb ik een uitvoerige lijst van mogelijke lexicale en grammaticale vertaaloperaties gegeven, en een inventaris gemaakt van de operaties die in de vertaling van de tekst te vinden zijn. De volgende analyse gaat in op de lexicale operaties in de vertalingen, dus in Tabel 1 staat een lijst van de lexicale vertaaloperaties die geïdentificeerd werden in de vertaling van de roman die in 1997 verscheen in Hongarije (vertaald door Tibor Bérczes). Voortaan zal ik naar deze vertaling als *de erkende vertaling* verwijzen. De tekst wordt als voorbeeld gebruikt omdat het door een vertaler met veel ervaring op het veld van literair vertalen werd gemaakt. Dat betekent echter niet dat al zijn oplossingen perfect en onbetwistbaar zijn.

Tabel 1. Lexicale operaties in de erkende vertaling.

1	Betekenen verplaatsen: volgorde van geografische namen
2	Betekenen verplaatsen: vanwege verschillen in lexicale collocaties
3	Antonieme vertaling, verandering van perspectief
4	Betekenen toevoegen in het geval van geografische namen
5	Compensatie voor niet bestaande woorden en begrippen
6	Betekenen vernauwen
7	Volledige transformatie

3. Voorbeelden uit studentvertalingen

In het kader van dit onderzoek werden twintig studentvertalingen van de eerste twee hoofdstukken van Cees Nootebooms *In Nederland* bekeken. De studenten waren derdejaars BA-studenten en eerstejaars MA-studenten neerlandistiek van de vakgroep Nederlands aan de KRE in Boedapest. Ze moesten de eerste twee hoofdstukken van het Nederlands naar het Hongaars vertalen en kregen de vertaling als huiswerkopdracht.

In het volgende deel worden enkele voorbeelden uit de erkende vertaling (waar de vertaler een vertaaloperatie heeft ingezet) vergeleken met de studentvertalingen. De analyse concentreert zich op fragmenten waar er geen operatie is uitgevoerd door de student. In de meeste gevallen is de oplossing niet acceptabel. Er wordt ook uitleg gegeven waarom.

Voorbeeld 1: Betekenen verplaatsen: volgorde van geografische namen

In de Nederlandse tekst wordt de plaats waar de verteller vandaan komt bepaald door eerst de provincie, dan het land. In het Hongaars worden zulke bepalingen andersom gedaan: eerst het land, daarna de provincie. In de studentvertaling

blijft de volgorde van de brontekst onveranderd. Dit is een pragmatische fout, hoewel de verstaanbaarheid van de tekst erdoor niet in gevaar komt.

bron¹: ... *ik ben inspecteur van de Wegen in de provincie Zaragoza een deel van het vroegere koninkrijk Aragón, in Spanje.* (Noteboom 1984: 6)

er²: ... *közúti felügyelő vagyok Spanyolországban, az egykori Aragóniai királyságban fekvő Zaragoza tartományban.* (Noteboom 1997: 7) [volgorde: Spanje, Zaragosa]

st³: ... *útfelügyelő vagyok Zaragoza tartományban, ami az egykori Aragón Királyság egy része, Spanyolországban.* [volgorde: Zaragosa, Spanje]

Voorbeeld 2: Betekenis verplaatsen vanwege verschillen in lexicale collocaties

In de volgende zin heeft de schrijver van de brontekst het over “gordijnen open” (Noteboom 1984: 7). In de Hongaarse vertaling staat dat de gordijnen *niet dicht* zijn, vanwege de verschillen in gebruik voor hetzelfde begrip. De studentvertaling volgt de brontekst letterlijk waardoor het enigszins onnatuurlijk klinkt.

bron: *Ze laten hun gordijnen open ...* (Noteboom 1984: 7)

er: *Nem húzzák el a függönyt, ...* (Noteboom 1997: 8) [*maken de gordijnen niet dicht*]

st: ... *a függönyöket kihúzza hagyják ...* [*laten de gordijnen open*]

Voorbeeld 3: Antonieme vertaling, realia

In dit voorbeeld komt het woord “oostenwind” (Noteboom 1984: 6) voor in de Nederlandse tekst, een begrip dat met de kou wordt geassocieerd in het Nederlands. In het Hongaars, door de geografische verschillen tussen de twee landen is het de noordenwind die dezelfde associaties oproept bij de lezer. In de studentvertaling leest men weer de letterlijke vertaling, *keleti szél* [*oostenwind*], een begrip dat meestal met communisme en het Sovjetse juk wordt verbonden, en daardoor dus een betwistbare oplossing is in deze tekst. In de erkende vertaling wordt de richting van de wind veranderd, en deze operatie kan als een voorbeeld van domesticatie

¹ bron = citaat uit de brontekst (in het Nederlands).

² er = erkende vertaling (Hongaars).

³ st = vertaling door student (Hongaars).

gezien worden (zie Venuti 1995), waarmee de vertaler de tekst aan de Hongaarse lezer conformeert. Deze oplossing kan ook tot debat voeren: mag de vertaler de feiten (in dit geval, de richting van de wind) zodanig veranderen? De auteur vindt dat soortgelijke debatten juist heel nuttig kunnen zijn in de bewustwording van de mogelijkheden en falen van vertaaloperaties.

bron: Dit lijkt mij een gevolg van de barre omstandigheden, zoals dijkbreuken, *Oostenwind*, en kruisende rivieren... (Noteboom 1984: 6)

er: Szerintem ez a zord körülmények, az északi szél, és az árvizek következménye ... (Noteboom 1997: 8) [*noordenwind*]

st: Ez számomra a zord körülmények következményeinek tűnik, mint például a csatornatörés, *keleti szél* és áradó folyók, amikkel régen harcoltak. [*oostenwind*]

Voorbeeld 4: Betekenissen toevoegen in het geval van geografische namen

Het gaat hier om het toevoegen van uitleg voor de lezer van de vertaling, waardoor de voor de Nederlandse lezer vanzelfsprekende geografische feiten ook makkelijker te volgen zijn voor de Hongaarse lezer. In de studentvertaling is er geen toevoeging te vinden. Dit is niet per se een fout op het niveau van de zin, maar kan op het niveau van de tekst wel een vertaling van lagere kwaliteit opleveren: in de erkende vertaling vinden we in de eerste twee hoofdstukken alleen acht voorvallen van geografische toevoeging die allemaal de geografische kennis van de Hongaarse lezer ondersteunen.

Desalniettemin kan deze toevoeging ook geëvalueerd worden als een teken dat de vertaler veronderstelt dat de lezer geringe geografische kennis heeft. Vanaf deze kant gezien kan de vertaaloperatie ook negatief worden beoordeeld. De erkende vertaling is van de tweede helft van de jaren 90. De beslissing van de erkende vertaler kan verdedigd worden: hoewel het internet in die tijd al ter beschikking stond voor mensen die informatie wilden zoeken, het was niet zo vanzelfsprekend als vandaag de dag.

bron: Een deel van mijn studie heb ik *in Delft* gedaan... (Noteboom 1984: 6)

er: Tanulmányaimat részben a *hollandiai Delftben* végeztem... (Noteboom 1997: 7) [*in het Nederlandse Delft*]

st: Tanulmányaim egy részét *Delftben* végeztem [*in Delft*]

Voorbeeld 5: Compensatie voor niet bestaande woorden en begrippen

In dit fragment gaat het om compensatie: de door Nooteboom bedachte, in het Nederlands niet bestaande zuidelijke dialectwoorden moeten in het Hongaars worden weergegeven. De erkende vertaler bedenkt namaak-dialectwoorden in het Hongaars, die eigenlijk niet bestaan, maar wel op bestaande Hongaarse woorden lijken die dichtbij de betekenis van de oorspronkelijke woorden staan. Het vertalen van deze drie woorden bleek het moeilijkste deel te zijn van de opdracht voor de studenten. De meeste oplossingen zijn niet acceptabel omdat ze de functie van de woorden in de brontekst niet kunnen vervullen. In het voorbeeld laat de student de eerste twee woorden, “maer” en “waicker” (Noteboom 1984: 9) in het Nederlands in de Hongaarse tekst. Voor de Hongaarse lezer blijft het dus een geheim wat er staat. Het derde woord, “wandelbandt” (Noteboom 1984: 9) wordt weggelaten door de student, en gecompenseerd door de zin: “ze gingen wandelen met hun baby’s.”

bron: De sukkels hadden het over *maer* als ze zee wilden zeggen, noemden hun grenswachters *waickers* en deden hun baby’s een *wandelbandt* om (Noteboom 1984: 9).

er: A szerencsétlenek a tengert *tëngernek*, a határöröket *ordináncoknak* mondták, a csecsemőket *polyhába* bugyolálták (Noteboom 1997: 11) [namaak dialectwoorden]

st: A tökfejek „*maer*”-t mondtak, ha „*zee*”-re gondoltak, a határöröket „*waickers*”-nek hívták, és *csecsemőikkel sétálgattak*.

[eerste en tweede woord: geen vertaling, originele Nederlandse vorm, derde woord weggelaten, vertaald als “gingen wandelen met hun baby’s.”]

Voorbeeld 6: Betekenissen vernauwen

Het gaat hier om de algemene vernauwing van betekenissen, een operatie die typisch (maar facultatief) uitgevoerd wordt bij vertalingen naar het Hongaars. Blijkbaar heeft deze operatie te maken met de rijkdom van nuances van Hongaarse werkwoorden vergeleken met Indo-Europese talen (Klaudy 2009). In de brontekst staat “gingen wonen” (Noteboom 1984: 7), wat als „*megszállták*” [*veroverden*] (Noteboom 1997: 9) is vertaald door de erkende vertaler, en [*verhuisden*] door de student. Dit wordt ook niet als fout gerekend, maar kan de kwaliteit van de vertaling op tekstniveau wel verlagen, zoals beschreven in Voorbeeld 4.

bron: ... waar de Zuiderlingen dan prompt in de vroegere armoewijken gingen wonen... (Noteboom 1984: 7)

er: A déliek nyomban *megszállták* az egykori szegénynegyedeket...

(Noteboom 1997: 9)

[*De zuiderlingen veroverden prompt de vroegere armoewijken*]

st: ahol a déliek a korábbi szegénynegyedekbe *költöztek*

[*waar de zuiderlingen naar de vroegere armoewijken verhuisden*]

Voorbeeld 7: Volledige transformatie

In dit voorbeeld gaat het om de harde klanken van het Noord-Nederlands, en de grote rol van het hogere gedeelte van de keel bij uitspraak. Uit het Hongaarse perspectief worden de klanken beschreven als iets moeilijks, waardoor de keel zwaar belast wordt, er is dus een verandering van perspectief. In de studentvertaling vinden we een letterlijke vertaling. Het detail dat het om “het hogere gedeelte” (Noteboom 1984: 7) van de keel gaat wordt weggelaten. Hierdoor gaat het weer om de verarming van de doelttekst.

bron: Ik had de moeite genomen om hun eigenaardige taal te leren die voor een deel uit harde klanken is opgebouwd, en *waarin het gebruik van het hogere gedeelte van de keel een grote rol speelt*. (Noteboom 1984: 7)

er: Vettem magamnak a fáradságot, és megtanultam különös nyelvüket, melyben az alaphangot a kemény hangzók adják meg, és *a torok felső részét kemény igénybevételnek teszik ki*. (Noteboom 1997: 8) [*waarin het hogere gedeelte van de keel zwaar belast wordt*]

st: Vettem a fáradságot, hogy elsajátítsam sajátosságos nyelvüket, amelynek egy része a kemény hangokra épül, *s ezek kiejtésében jelentős szerepet játszik a torok*. [*en de keel speelt een belangrijke rol in de uitspraak*]

4. Conclusie en ideeën voor verder onderzoek

Uit de bovenstaande voorbeelden blijkt dat in de meeste studentvertalingen vaak de letterlijke vertaling als oplossing wordt gekozen. De in de erkende vertaling geïdentificeerde vertaaloperaties ontbreken in de studentvertalingen. Dit heeft in enkele gevallen onacceptabele vertalingen tot gevolg, in andere gevallen is de zin

wel acceptabel, maar werkt de vertaling in zijn geheel onnatuurlijk. In een aantal voorbeelden is zelfs de operatie uitgevoerd door de erkende vertaler aanvechtbaar.

Hoewel een groot deel van de vertaaloperaties facultatief is, is het voor het vertalen van Indo-Europese talen (bv. Nederlands) naar het Hongaars wel essentieel dat studenten van vertaling zich bewust zijn van het bestaan van deze operaties, en de taalkundige verschillen die erachter te vinden zijn. Het concrete gebruik van vertaaloperaties moet wel aangemoedigd worden in het geval van verplichte operaties, zoals het actief maken van passieve constructies als men naar het Hongaars vertaalt. Wat betreft facultatieve vertaaloperaties, waarbij de meeste lexicale operaties horen, het bewustmaken van studenten van het bestaan van deze operaties moet wel een belangrijke rol krijgen op de vertaalcolleges. Analyse van erkende vertalingen, vergelijkingen met eigen vertalingen, en ook proeflezen van studentvertalingen door deelnemers van vertaalcolleges kunnen heel leerzame aanvullingen zijn op de traditionele vertaal oefeningen van de colleges.

Bij de analyse van erkende vertalingen kunnen enkele vertaloperaties tot debat voeren: is het bij voorbeeld een goed idee om geografische feiten te veranderen om de wereld van het originele verhaal meer op de wereld van de lezer te doen lijken? Of moet de vertaler dat aan de lezer overlaten? Dit proefonderzoek laat met behulp van een aantal voorbeelden zien hoe de verschillen tussen erkende en studentvertalingen getoond kunnen worden. Een volledige analyse van alle twintig studentvertalingen valt buiten het bereik van dit onderzoek, maar een soortgelijke analyse, eventueel aangevuld door interviews met de studenten over hun keuzes zou veel kunnen zeggen over hoe vertaalvaardigheid beter ontwikkeld kan worden.

Bibliografie

- Eszenyi, R. 2012. "Beeldvorming met vertaaloperaties in literair vertalen: lost and found in translation." *Acta Neerlandica: bijdragen tot de Neerlandistiek Debrecen*. Ed. G. Pusztai. Debrecen: Debreceni Egyetemi Kiadó. 67-86.
- Grit, D. 2004. "De vertaling van realia." *Denken over vertalen: Tekstboek vertaalwetenschap*. Eds Naaijkens et al. Utrecht: Vantilt.
- Klaudy, K. 2009. *Bevezetés a fordítás gyakorlatába* [Inleiding tot de praktijk van vertalen]. Budapest: Scholastica.
- Nida, E.A. 1964. *Toward a Science of Translating*. Leiden: E.J. Brill.
- Nooteboom, C. 1984. *In Nederland*. Tweede druk. Amsterdam: Arbeiderspers.
- Nooteboom, C. 1997. *A holland hegyek között* [In de bergen van Nederland]. Vertaald door Tibor Bérczes. Pécs: Jelenkor.
- Seguinot, C. 1988. "Pragmatics and the Explicitation Hypothesis." *TTR. Traduction, Terminologie, Rédaction*: 106-110.
- Tellingier, D. 2003. A reáliák fordítása a fordító kulturális kompetenciája szempontjából [De vertaling van realia vanuit het oogpunt van de vertalers culturele competentie]. *Fordítástudomány* 5.2: 58-70.
- Venuti, Lawrence. 1995. *The Translator's Invisibility*. New York: Routledge.